

Vjekoslav Majcen

Kinoteka Hrvatske pri Arhivu Hrvatske, Zagreb, Savska cesta 131

TITO I FILMSKA BAŠTINA

UDK 791.43 TITO

Izvorni znanstveni članak

U tekstu se govori o dijelu filmske baštine koja je nastala na osnovi filmskog praćenja aktivnosti Josipa Broza Tita od 1943—1980. godine.

Građa je podijeljena na ratne snimke članova savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, na žurnalističke zapise o drugu Titu u »Filmskim novostima« i »Pregledu«, dokumentarne i kratkometražne filmove, te na igrane filmove.

Donijeti su podaci o autorima dijela filmskih zapisa i arhivima u kojima se ova građa čuva.

Josip Broz Tito je u svome dugogodišnjem revolucionarnom, vojnom, političkom i državničkom djelovanju privlačio mnoge filmske autore koji su, bilo dokumentarnim praćenjem njegove aktivnosti, bilo umjetničkom transpozicijom njegova lika i djela, željeli na filmskoj traci zabilježiti svjedočanstvo o ovoj izuzetnoj ličnosti koja je dala snažan pečat našem vremenu i tako značajno utjecala na noviju svjetsku povijest.

Zato je razumljivo da je velik dio filmske baštine ratnog i poratnog razdoblja neposredno ili posredno vezan uz ličnost i aktivnost druga Tita kao revolucionara, vojskovođe, graditelja socijalizma i mira u svijetu ili za njegovu ličnost u posve ljudskoj dimenziji.

Poznato je da je drug Tito imao vrlo izgrađen pozitivan odnos prema filmu u čijoj osnovi je bilo uvjerenje u snagu i moć djelovanja kako umjetničkog filma, tako i filmskog dokumenta. Također je volio i vrlo često gledao filmove, povremeno se i sam bavio amaterskim snimanjem, poticao razvoj kinematografije pružajući podršku realizaciji filmskih projekata, te dugo godina bio pokrovitelj i česti gost Festivala jugoslavenskog igranog filma u Puli.

O odnosu druga Tita prema filmu govori i podatak da je kao komandant Vrhovnog štaba NOV i POJ, u listopadu 1943. godine, donio odluku o filmskom snimanju dokumenata iz partizanskih borbi.

Na osnovi te odluke osnovana je u okviru propagandne sekcije Vrhovnog štaba prva partizanska filmska ekipa koja je raspolagala dvjema kamerama.¹

Za samo mjesec dana ova filmska ekipa snimila je oko 500 metara filmskog materijala, koji je na žalost u cijelosti propao na Glamočkom polju 27. 11. 1943. godine, kada je s misijom I. L. Ribara trebao biti prebačen u Englesku.²

13. prosinca 1944. godine ova grupa snimatelja i formalno je imenovana filmskom sekcijom Vrhovnog štaba, te je postala jezgrom buduće kinematografije nove Jugoslavije, jer je u završnim borbama za oslobođenje zemlje prerasla u Filmsko poduzeće DFJ (odnosno FNRJ).³

Nažalost, u ratnim uvjetima, veći dio snimljenog filmskog materijala je uništen ili nestao, uključujući tu i onaj materijal koji je posredstvom stranih vojnih misija povremeno slan u inozemstvo na čuvanje.

Zbog toga prve filmske dokumente, koji se odnose na Vrhovni štab i njegova komandanta, zahvajujemo stranim snimateljima, koji su se, posebno u razdoblju od zime/proljeća 1944. godine do kraja ratnih operacija, nalazili u sastavu savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima NOV i POJ.

Prema do sada poznatim podacima britanski i američki članovi misija čiji filmovi su sačuvani, bili su: Slade i Perry Fowler (snimali su u Drvaru 1944. godine), James Goodwin i L.T.P. Hopkins (sačuvani snimci sa Visa), Kenneth Rodwell (snimio susret Tita i feldmaršala Alexandera u Beogradu 1945. godine) i dr. Među sovjetskim snimateljima bili su Vladimir Ešurin, Viktor Muramcev, A. Sologubov, S. Kogan i dr.⁴

Snimljeni materijali vojnih misija redovno su prebacivani u savezničke zemlje gdje su montirani u filmske žurnale i prikazivani u kinematografskim mrežama. Time su u završnom dijelu NOB i revolucije i ti filmski dokumenti doprinijeli afirmaciji borbe naših naroda protiv fašizma, te posredno, stvaranju pozitivne klime uoči odlučujuće političke bitke za stvaranje nove Jugoslavije.

U svibnju 1944. godine snimljeni su oni poznati kadrovi Drvara, Tita i Vrhovnog štaba pred pećinom u Drvaru koji su obišli čitav svijet. To su ujedno i prvi poznati filmski snimci druga Tita. Radi se o filmovima više britanskih i američkih snimatelja. Jedan od njih u dužini od 180 m poznat je pod imenom Unfinished report (Nedovršeni rasport), a

¹ Ivo Škrabalo, Između publike i države, Povijest hrvatske kinematografije 1896 — 1980., Znanje, Zagreb, 1984., str. 111;

² isto, str. 111;

³ isto, str. 115;

⁴ Petar Volk, Istorija jugoslovenskog filma, Institut za fillm, Beograd, 1986., str. 126 — 127;

snimio ga je američki oficir Perry Fowler.⁵ Posebno iznenađenje predstavljao je pronalazak (u Nacionalnom arhivu u Washingtonu) dviju 16 mm vrpce, jedne u dužini od 40, a druge od 200 metara na kojima je Tito ispred pećine u Drvaru snimljen u koloru.⁶ (To su ujedno, uz nekoliko kadrova partizanske kolone nepoznata domaćeg snimatelja, jedini poznati kolor filmovi snimljeni za vrijeme rata u nas).

Druga grupa filmova su snimci sa otoka Visa iz vremena dok je tamo boravio Vrhovni štab, zatim snimci završnih borbi za oslobođenje zemlje, te snimci prvih diplomatskih susreta druga Tita. U snimanju završnih operacija posebno su brojni bili sovjetski snimatelji, koji su svoj boravak u Jugoslaviji započeli dvjema filmskim kamerama, a završili čak sa 24 snimatelja.⁷

U pronalazaženju, sistematiziranju i prezentaciji ove filmske građe javnosti do sada je najviše učinila Jugoslavenska radio-televizija realizacijom dokumentarne serije Stvaranje Titove Jugoslavije (glavni urednik serije Ivan Kocon). U pripremi serije sistematski su pregledani fondovi najznačajnijih svjetskih filmskih arhiva, te je pronađena i kopirana vrlo dragocjena građa, posebno iz Nacionalnog arhiva u Washingtonu i Imperial War Museuma u Londonu. Cjelokupna ova građa je sređena i pohranjena u dokumentaciji RTV Zagreb. U toj građi nalaze se ukupno 33 filma na kojima je snimljen drug Tito, te se ovaj fond može smatrati najkompletnijom filmskom dokumentacijom o drugu Titu za vrijeme NOB. Za ovu građu izrađen je vrlo pregledan i iscrpan katalog.

Neposredno nakon oslobođenja pokrenuto je u Zagrebu snimanje filmskog žurnala pod nazivom Filmske novosti. Deset brojeva žurnala, u redakciji Branka Marjanovića i Koste Hlavatyja, realizirano je u Zagrebu (prvi broj prikazivan je u kinematografima već petnaest dana nakon oslobođenja grada), da bi nakon toga Filmske novosti prešle u Beograd i nastavile praćenjem društveno ekonomskog i političkog života u zemlji i svijetu sve do danas, u okviru filmskog poduzeća Zvezda film.⁸

Redovnim praćenjem svih važnijih zbivanja u zemlji, Filmske novosti su snimile zasigurno najbogatiji fond filmske građe o životu i radu druga Tita.

Već u prvim brojevima Filmskih novosti snimljene su i storijske posjete maršala Tita oslobođenom Zagrebu (FN, br. 2), prvoj omladinskoj štafeti (isto), proslavi rođendana druga Tita (FN, br. 3), ili nešto

⁵ Dokumentarna serija Stvaranje Titove Jugoslavije, Kartoteka i katalog arhivskog filma, JRT, 1982., br. 3917;

⁶ isto, br. 3935 i 3936;

⁷ Petar Volk, isto, str. 126;

⁸ Ivo Škrabalo, isto, str. 113;

kasnije, o sudjelovanju druga Tita na II kongresu Komunističke partije Hrvatske (FN, br. 150).⁹

Opsežan filmski materijal, koji u kronološkom redoslijedu sadrže ovi žurnali, obuhvaća cjelokupno političko djelovanje Predsjednika: od njegova djelovanja u Narodnoj skupštini, govora na sjednicama organa društveno-političkih organizacija, javnih govora i nastupa, do posjeta raznim krajevima i mjestima Jugoslavije, putovanja putevima mira i mnogobrojnih susreta s raznim državicima svijeta.

Mnogi od ovih događaja svojim značajem prelazili su mogućnosti Filmskih novosti da ih prikažu na ograničenom prostoru filmskog žurnala. Zbog toga su povremeno snimani posebni, izvanredni brojevi Filmskih novosti koji su u cijelosti bili posvećeni samo jednom događaju ili temi. Među ovim izvanrednim brojevima Filmskih novosti koji imaju karakter cjelovitog dokumentarnog filma, a vezani su uz djelovanje druga Tita, ističu se filmovi posvećeni partijskim kongresima, povijesti radničkog i komunističkog pokreta u Jugoslaviji, životu i radu druga Tita, njegovim susretima s državicima u inozemstvu, te skupovima nesvrstanih zemalja svijeta.

Radi vrijednosti i značaja ove građe, 1979. godine, postignut je na razini SIV-a i SK SSRNJ dogovor o presnimavanju građe Filmskih novosti koja se odnosi na rad i djelovanje druga Tita u pojedinim republikama i pokrajinama. Cilj ovog dogovora je bio da svaka republika i pokrajina dobije na raspolaganje arhivski filmski materijal o zbivanjima na svome području, kako bi se ostvarila veća dostupnost ove dragocjene povijesne građe znanstvenim radnicima i javnosti. Ujedno, cijela ova akcija ima i karakter spasavanja dijela novije kulturno-povijesne baštine jer se filmska građa, velikim dijelom snimljena na zapaljivoj filmskoj vrpici ili filmu u boji s nepostojanom podlogom, prenosi na nezapaljivu filmsku traku, odnosno kvalitetnu filmsku vrpcu u boji. Također se postiže veća sigurnost čuvanja i zaštite, jer će materijal izrađen u više kopija biti pohranjen na različitim mjestima, pa se više-struko povećava sigurnost od njegova propadanja ili uništenja.

Kinoteka Hrvatske tek je 1987. godine u okviru Republičke samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture osigurala dio sredstava za realizaciju ovog projekta. U skladu s osiguranim sredstvima sklopljen je ugovor s Filmskim novostima o presnimavanju oko 25.000 metara filmske građe koja govori o radu i boravcima predsjednika Tita na području SR Hrvatske u razdoblju od 1945. do 1980. godine. Ovaj dio posla je upravo pri završetku, te se vrši preuzimanje presnimljene građe, a ujedno se obavljaju i dogovori o nastavku realizacije ovog projekta, budući da ukupno treba presnimiti više od 50.000 metara građe koja se odnosi na djelovanje i boravak druga Tita u Hrvatskoj.

⁹ Kinoteka Hrvatske, kartoteka filmova, br. 1317 i 317/1;

Nakon završetka ove akcije i stručne obrade presnimljene građe Kinoteka Hrvatske raspolaže će cjelovitom i vrijednom filmskom dokumentacijom koja će, zajedno s ranije spomenutom građom pohranjenom u arhivi RTV Zagreb, činiti bogat izvor za proučavanje naše novije povijesti.

Osim Filmskih novosti u Zagrebu je od 1946. do 1950. godine izlazio mjesečni žurnal Jadran filma pod nazivom Pregled, koji je okupio niz istaknutih filmskih radnika (urednici, odnosno redatelji bili su između ostalih: Branko Majer, Milan Katić, Krešo Golik, snimatelji: Tagatz, Ribarić, Blažina, Vodopivec, Grčević, Sarić, Farago, Pinter, Tanhofer i mnogi drugi). Iako je Pregled imao drugačiju koncepciju od Filmskih novosti, u ukupno 34 broja ovog mjesečnika, snimljen je i niz dokumentarnih zapisa o drugu Titu:

Tito govori (br. 2/46), Značajni dani Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti — svečanost prilikom koje je drug Tito proglašen počasnim članom Akademije — (br. 1/48), Hrvatska pozdravlja maršala Tita (br. 5/48), Maršal Tito u Puli (br. 7/49), Tito u Splitu (br. 3/50), Dani izbora za skupštinu FNRJ (br. 4/50) i dr.¹⁰

Na ovu filmsku građu nadovezuje se niz dokumentarnih filmova koji na opširniji način prikazuju pojedine aktivnosti druga Tita.

U filmografiji jugoslavenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma evidentirano je ukupno 174 dokumentarnih i kratkometražnih filmova koji su u razdoblju od 1946. do 1980. godine snimljeni o Josipu Brozu.¹¹

Već početkom mjeseca siječnja 1946. godine snimljen je dokumentarni film Proglas narodne republike — o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije,¹² a sredinom iste godine, Josip Barković je sa snimateljima Krešom Grčevićem i Brankom Blažinom realizirao film Maršal Tito u Hrvatskoj.¹³

Mnogobrojni dokumentarni filmovi opširnije su reportaže s putovanja druga Tita po Jugoslaviji. U tu kategoriju spadaju filmovi Tito nam je došao, 1950. g.¹⁴ Zagorje slavi, 1952. g.¹⁵ Dani slave, 1953. g.¹⁶ i drugi. Jačanjem međunarodne aktivnosti i afirmacijom Jugoslavije

¹⁰ isto, br. 371, 538, 318/5, 283/4, 318/10, 452;

¹¹ Predmetna filmografija jugoslavenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma 1945 — 1980. (sastavio Vicko Raspor), Institut za film, Beograd, 1983., tom I;

¹² Producent Filmsko poduzeće FNRJ, Direkcija za NR Srbiju, Beograd, redatelj Stevan Mišković (Filmograf. jug. filma br. 8)

¹³ Producent Filmsko poduzeće FNRJ, Direkcija za NR Hrvatsku, Zagreb, redatelj Josip Barković, KH br. 470;

¹⁴ Producent Zvezda film, Beograd, redatelj Branko Nedović, (Filmograf. jug. filma br. 238);

¹⁵ Producent Jadran film, Zagreb, redatelj Branko Bauer, KH br. 1071;

¹⁶ Producent Jadran film, Zagreb, Red. Branko Bauer, KH br. 371;

u svijetu, sredinom šezdesetih godina sve više se javljaju dokumentarni filmovi koji prate ovu aktavinost Predsjednika. Jedan od ilustrativnih dokumenata toga doba je film *Put mira*, 1955. g.¹⁷ koji se svojom dužinom od 1640 metara približava dugometražnom filmu i danas predstavlja izvanredan dokumenat vremena prve afirmacije politike miroljubive koegzistencije i konstituiranja pokreta nesvrstanosti. Većina ovih filmova (kao i većina storijski snimljenih u filmskim žurnalima), rađena je tako da je kamera pratila druga Tita, a toj dokumentarnoj snimci pridodan je komentar (koji često više govori o duhu toga vremena nego li što proširuje autentičnost dokumenta o drugu Titu).

Sve do 1960. godine prevladavati će u dokumentarnoj produkciji koja se odnosi na Predsjednika Republike takva vrsta filmske reportaže, a filmski snimatelji će u njenoj pratnji proputovati (uz Jugoslaviju) i gotovo čitav svijet.

Šezdesetih godina filmski autori sve više posiju i za arhivskim materijalima o drugu Titu. Počinje se na kompleksniji način pristupati pojedinim temama iz njegova života, te se sve više javlja težnja da se dokumentarnim filmom približe događaji revolucionarne prošlosti i da se dadu ocjene i iznesu stavovi o određenim političkim i društvenim zbivanjima.

Tada nastaju filmovi:

Ovaj sud ne priznajem, Fedora Hanžekovića (1960. g.), o suđenju Josipu Brozu na Bombaškom procesu 1928. godine¹⁸ te filmovi Tito, Boška Mratinkovića, 1972. g.¹⁹ Naš Tito, Vilka Bevca, 1975. g.²⁰ Tito, Krste Škanate, 1977. g.²¹ Strateg mira, Ljubiše Šarića, 1977. g.²² i niz drugih koji govore o životnom putu druga Tita. U ovim filmovima već su prisutne određene sinteze njegova djela, a ujedno se progovara i o istinskoj ljudskoj veličini Josipa Broza. Tu treba spomenuti i dokumentarni film Tito, zapis filmskog snimatelja (1971. godina) što sadrži zapise snimatelja Filmskih novosti koji su trideset godina pratili sve važnije događaje vezane za životni put druga Tita.²³

Posebno je u danima sveopće iskrene tuge nakon smrti druga Tita 1980. godine nastalo nekoliko toplih i poetskih filmskih zapisa. Uz njih treba spomenuti i jedan nedovršen televizijski film, koji je tih dana pred TV ekranima okupio ogroman broj gledatelja. Bio je to

¹⁷ Producent Centralni studio filmskih novosti, Beograd, redatelj Boško Mratinković (Filmograf. jug. filma br. 818);

¹⁸ Producent Zora film, Zagreb, KH br. 748;

¹⁹ Producent Filmske novosti, Beograd (Filmograf. jug. filma br. 4477);

²⁰ Producent Zastava film, Beograd (Filmograf. jug. filma br. 5085);

²¹ Producent Dunav film, Beograd (Filmograf. jug. filma br. 5522);

²² Producent Filmske novosti, Beograd (Filmograf. jug. filma br. 5527);

²³ Producent Jugoslaviapublic, Beograd i IFIS film, Oslo, redatelji Eugen Arnesen, Žorž Skrigin i Aleksandar Arandelović (Filmograf. jug. filma br. 4313);

televizijski film Titovi memoari koji je Veljko Bulajić snimio na osnovi osobnih iskaza druga Tita o vlastitom životnom putu, a svojom je toplineom i jednostavnom neposrednošću plijenio pažnju gledalaca.²⁴

Ovo je tek dio filmske građe o životu i djelu druga Tita nastao kao rezultat neposrednog praćenja njegove aktivnosti filmskom kamerom. Daleko je veći fond filmova i filmskih zapisa u kojima Josip Broz nije neposredno snimljen, ali se u njima govori o njegovu životu i djelu.

I na kraju treba spomenuti da je u proteklom razdoblju bilo više pokušaja kreiranja Titova lika u igranim filmovima. Poznato je da je Richard Burton lik Tita tumačio u filmu Sutjeska 1973. godine,²⁵ a Marko Todorović u filmu Užička republika 1984. godine.²⁶ Manje je poznato da se Titov lik u igranom filmu prvi puta pojavio već 1946. godine. Bilo je to u filmu U planinama Jugoslavije, neuspjeloj sovjetsko-jugoslavenskoj koprodukciji, u kojem je prvi puta lik maršala Tita kreirao sovjetski glumac I. Bersenjev.²⁷ Već slijedeće 1947. godine, u filmu Živjet će ovaj narod u nekoliko kadrova lik Tita tumačio je Vjekoslav Afrić.²⁸

U posljednje vrijeme ovakvih pokušaja ima sve više (posebno u televizijskoj produkciji), a vjerojatno je da se tu tek mogu očekivati prava glumačka ostvarenja.

SUMMARY

TITO AND THE FILM HERITAGE

Josip Broz Tito with his Positive attitude toward filming and the need of its development, the support he gave to film workers and the decisions he made during his Political activity have influenced the forming development of after-war film-making in Yugoslavia.

Tito's revolutionary activity and also his role in the new history, has also inspired authors to record his activity on the screen. Thus in the period from 1943 to 1980, a large amount of documentary films were made recording his life and activities, and they all have a significant documentary value today.

²⁴ Ivo Škrabalo, isto, str. 298;

²⁵ Producent FRZ Sutjeska, Bosna film i Zeta film, redatelj Stipe Delić;

²⁶ Producent Inex film, Beograd, redatelj Žika Mitrović;

²⁷ Ivo Škrabalo, isto, str. 131—132;

²⁸ Producent Jadran film, redatelj Nikola Popović, KH br. 255.

The first documentaries about Tito are films made by allied — forces during the war (1943—1945).

Until now, about 33 such films have been discovered in the archives (mostly London and Washington), they are copied, and kept in the archive of the Zagreb Radio and Television Network. In the period after 1945, a large amount of film materials about Josip Broz Tito has been filmed by »Film-ske novosti« (Film News) and »Pregled« (Review).

These are kept in the Archive of Film News. The Yugoslav Film Archive in Belgrad, the Croatian Film Archive within the Croatian Archive in Zagreb. Wishing to round-up all the materials, the Croatian Film Archive has just started to copy all materials by the »Film News« that deal with Tito's activities in Croatia.

Apart from reporter and documentary material, Yugoslav authors have filmed 1744 documentary on Josip Broz Tito, and well-known are attempts to transfer his Personality onto the screen in such movies as: »In the Mountains of Yugoslavia«, »This Nation Shall Live«, »Sutjeska«, »The Republic of Užice« etc.